

Олексій АНДРЮЩЕНКО
здобувач ступеня доктор філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0009-0008-6638-7312
Email: isweetcherry92@gmail.com

ЛЮДЯНІСТЬ І ВІЙНА: ДО ПИТАНЬ РОЗРОБКИ КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ

Анотація. У статті здійснено соціально-філософський аналіз підходів до вивчення і деталізації соціокультурних складових категорії «людяність» в контексті екзистенційних загроз сучасності. Розглядаються основні принципи людяності в трьох ракурсах – екзистенційному, етносоціологічному та соціально-комунікаційному. У роботі пропонуються нові підходи до розробки теоретичних основ, що дозволяють поєднати традиційні уявлення про людяність з викликами сучасного світу.

Виявлено проблеми формування та вдосконалення категоріального апарату, що використовується для дослідження поняття людяності в умовах війни. Автор аналізує історичні та сучасні філософські підходи до визначення людяності, звертаючи увагу на їхню релевантність у контексті збройних конфліктів. Розробка нових категорій і понять у філософії людяності дозволила автору більш точно оцінювати та розуміти соціальні процеси, пов'язані з війною, і, що важливо, сприяти пошуку шляхів збереження людяності навіть у найскладніших умовах.

У контексті реальних чинників і обставин довготривалої війни, розв'язаної московією на теренах України, та враховуючи обставини українського сьогодення, концепт людяності береться до розгляду не лише в якості абстрактно-моральної доктрини, але і значимої суспільної практики, обов'язку, правової норми й інструменту захисту прав людини, потерпілої від збройного насильства. Встановлено, що гуманна як і антигуманна поведінка особистості в умовах війни знаходить відображення в певних філософських аспектах становлення особистості, що відповідають теорії людяності на війні.

В статті обґрунтовується необхідність соціально-філософської розробки концепту «людяності» як цілісної, науково вивіреної і обґрунтованої концепції, що сьогодні повинна об'єднувати зусилля держави та української спільноти в подоланні всіх соціально значимих негативних обставин війни.

Ключові слова: гуманізм, концептуалізація війни, культура людяності, моральність, філософія людяності, соціальні цінності.

Oleksii ANDRIUSHCHENKO
candidate for the degree of doctor of philosophy
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

HUMANITY AND WAR: TOWARD THE DEVELOPMENT OF A CATEGORICAL APPARATUS

Abstract. The work is devoted to the analysis of the phenomenon of dignity, which is studied by modern socio-humanitarian sciences as an orientation of moral consciousness and expresses the idea of the value of each person as a unique individual, as well as a special moral attitude of the individual to himself and the expectation of an appropriate response to the respectful attitude towards him by the society in which his value is recognized.

We have established that dignity is primarily a form of self-awareness and self-control, which is the basis of a person's demands on himself or herself, and is closely related to such personality traits as conscience, honor, and responsibility. The concept of dignity is considered in the modern socio-philosophical discourse in the context of the value orientations of representatives of Ukrainian society and determines their patriotic behavior, which is especially in demand in the threatening conditions of martial law, which can deform the personality. Therefore, it is extremely important for the philosophical understanding of human dignity that all human abilities and preferences are involved in its production, and that value becomes a phenomenon of internal choice. The Russian narratives of the "little brother" and "peasantry" were aimed at the dignity of the entire nation, which in the war earned the respect of the whole world. It is established that the main characteristics of Ukrainian society are expressed by three key words:

courage, resilience and solidarity, and therefore the author focuses on the etymology of the word victory, since it is in this desire for victory that human dignity is reflected in the consciousness of every Ukrainian.

The author substantiates the social mechanisms of influence on the observance of human rights in war, on the preservation of dignity and the protection of dignity in the circumstances of new risks of the Russian-Ukrainian war.

Keywords: *personal dignity, moral virtues of a person, aggression of the Russian Federation, civil resistance, post-war development, socio-philosophical discourse of dignity in a number of moral categories.*

Постановка проблеми. «...Що може бути «логічніше» висновку, що тому, хто заперечує гуманізм, залишається лише обстоювати нелюдяність?», – запитував свого часу М. Гайдеггер, – і продовжував кількома абзацами нижче: «...і чи знімається відповідальність з думки за продумування того, що принаймні залишається ділом думки і, як буття, забезпеченням та істиною всього суцього? Чи сміє думка хоча б у найменшому ухилитися від осмислювання буття, після того, як воно приховано існувало в довгому забутті і водночас у нинішній момент світу дається ознаки потрясіння всього суцього?» [28, с. 67].

Як слушно зауважує вітчизняний дослідник Б. Новіков у монографії «Творчість як спосіб здійснення гуманізму», «людина є те, що вона є, лише при умові включеності в зв'язок з іншими людьми і завдячуючи цьому зв'язку. В формі своєрідного філософського «передчуття» такий висновок існував у філософській традиції задовго до конституювання філософії в статусі наукової» [11]. Війна поставила Україну перед принципово новими питаннями і змусила замислитися про стратегії культури, оскільки усвідомлення потреби формування великої стратегії відсічі ворогу і повоєнної розбудови держави передбачає не лише відновлення територіальної цілісності України, а й концептуальне визначення щодо багатьох соціокультурних чинників і засобів досягнення цієї мети з їхньою довгостроковою проекцією для сталого розвитку після перемоги [6].

Актуальність теми людяності завжди диктувалася і соціальними чинниками, зокрема усвідомленням загроз, що постають перед суспільством. Так, гуманітарна криза, спричинена другою світовою війною призвела до залучення поняття людяність до документів міжнародного права у вигляді терміну «crimes against humanity», тобто «злочини проти людяності», розробки концепту прав людини і норм співіснування, нехтування якими загрожує власне існуванню людства. Саме тому міжнародна повоєнна судова практика кваліфікувала злочинами проти людяності дії, які «вчинені за межами будь-яких військових потреб і під час яких виказувалася навмисна нелюдська мета» [1, с. 300]. Історично-філософський аналіз досліджень антигуманної сутності війни та формування нової парадигми людяності вказує, що вже на рівні онтології війни і миру пропонуються певні підходи до розуміння людяності і що ці підходи невід'ємні від проблем інтерпретацій і розуміння реальності, тобто з необхідністю включають питання смислу і мотивацій поведінки особистості в екстремальних умовах.

Аналіз наукових публікацій. Категорія «людяності» філософською думкою традиційно розгля-

дається в гносеологічному і аксіологічному вимірах, оскільки феномен людяності є проявом рефлексії, що ґрунтується на цілком визначених морально-етичних засадах. В новітній час до неї неодноразово звертався М. Гайдеггер, зокрема, вказуючи на відповідальність гуманістично орієнтованої думки за продумування того, що у нинішній момент світу дається ознаки потрясіння всього суцього» [28, с. 67]. На потребу розгляду діяльнісних аспектів щодо категорії «людяності» вказував Ж.-П. Сартр, зазначаючи, що «справжній, не абстрактний гуманізм екзистенціалістів базується на захисті свободи людської особистості в період дегуманізації», коли «має місце мораль дії та рішучості» Ж.-П. Сартр [16, с. 322]. В працях Е. Фромма домінує погляд на аксіологічний аспект проблеми, і потрактування усвідомлення поняття «людяності» як змістовно внутрішньо зумовленого процесу розвитку самосвідомості, що веде до утвердження цінності людини: «Важливо не просто усвідомлювати цінність людини, любити її і співпереживати (що впливає з розуміння людяності), а бути конкретно діяльним в конкретних умовах, тут і зараз (з позиції людськості)» [24].

Вітчизняні науковці також здебільшого трактували людяність як інтенцію – «як спробу подолати власне банальне існування у часі та перейти у вимір трансцендентного буття» (Л. Губерський) [22], як «створення мікрокосму, суб'єкта, відповідального перед собою за близькість до інших людей» (С. Кримський) [17]. Втілення принципу людяності Б. Новіков вважав неодмінним способом продукування гуманістичної суспільності, «способом продукування повністю усупільненої, або що є те ж саме: безпосередньо суспільної людини. І – людського (олюдненого) суспільства» [11]. На важливості, суспільної значимості практично-моральнісної сторони розгляду «людяності» наголошував М. Попович: «...оскільки права і свободи людини, які впливають із визначення її природи, закріплені юридичними актами ООН, обов'язковими для всіх держав – її членів» [14]. Н. Хамітов розглядає категорію «людяність» «як практичне втілення гуманізму та його екзистенційну першооснову, що найповніше розкривається у системі колективних відносин, в умовах спільної діяльності та безпосереднього спілкування» [20]. Б. Парахонський і Г. Яворська вбачають у понятті «людяність» насамперед «прояв загальнолюдської солідарності, що ґрунтується на базових цінностях» [13]. Оскільки у понятті цивілізаційних основ соціальності філософія вкладає насамперед викристалізоване, апробоване історією розуміння, що першою і головною засадою соціальності є доцільна діяльність людей з метою задоволення людських потреб, не менш важливим постає

питання про «людяність» як критерій суспільного прогресу спільноти [20]. Відтак наведений вище огляд підходів до філософської рефлексії категорії «людяність» вказує на потребу багаторівневого розгляду вживання поняття людяності та деталізації його соціокультурних складових у контексті екзистенційних загроз сучасності [27]. Тому «науковий дискурс не просто доповнює моральний осуд та міжнародне правове переслідування військових злочинців російсько-української війни, а й покликаний розкривати глибину цього конфлікту, його ідейно-політичну сторону й демонструвати та підтримувати законну форму боротьби в конфліктах тоталітарних та демократичних країн [26, с. 95].

Мета статті: здійснення соціально-філософського аналізу підходів до вивчення і деталізації соціокультурних складових категорії «людяність» в контексті екзистенційних загроз сучасності.

Основна частина. Тлумачні словники пояснюють людяність як «людинолюбство, гуманізм» [2, с. 499]. В матеріалах Міжнародної наукової конференції «Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм», знайшло відображення і розуміння «поняття «людськість», що позначає сутність людини, її самість, її іншість серед світу живих істот. На думку Н. Морської – Людськість – це лише людині властиві якості: доброта, щедрість, доброзичливість, милосердність, чуйність, уважність тощо. Людськість – це і гуманність, тобто людинолюбство, це усвідомлення рівноцінності людини з людиною» [9, с. 54]. Н. Хамітов зазначає, що у метаантропології людяність трактується як духовність та душевність, що виявилися на рівні вчинків і стосунків, і що людяність – практичне втілення гуманізму та його екзистенційна першооснова. Тому теоретичною основою практики людяності є гуманізм – світоглядна установка, що визначає відношення до будь-якої людини як до унікальної особистості, яка має право на творчу самореалізацію та полегшення страждань, пов'язаних із колізіями людської природи, що реалізується у:

- гуманному ставленні та повазі до людей, вболіванні за їхнє здоров'я і добробут, щирому прагненні допомогти у скрутних ситуаціях;

- у системі колективних відносин, в умовах спільної діяльності та безпосереднього спілкування.

У контексті нашої роботи зауважимо і висновок дослідника, що у різних соціальних групах людяність є однією з найбільш референтних рис [26].

Також, ведучи мову про соціально-філософський концепт «людяності» в умовах війни, ми виходитимемо з важливої зауваги щодо розвідок і досліджень, присвячених війні, в яких, «виникаючи з праць, присвячених війні, питання миру розгортається переважно в етичній та правовій площинах». Питання про сенс особистого існування виникає пізніше, ніж багато запитань стосовно співіснування з іншими. Ми закинуті у світ, захоплені сущим та буттям серед людей. Лише через свою «захопленість», за висловом М. Гайдеггера, «людина... й може стати людиною». Тим більше це важливо, оскільки категорія

«людяності» філософською думкою традиційно розглядається в гносеологічному та аксіологічному вимірах, оскільки феномен людяності є проявом рефлексії, що ґрунтується на цілком визначених морально-етичних засадах. М. Гайдеггер свого часу писав: «Ви запитуйте: Comment redonner un sens au mot «Humanisme»? («Яким способом можна повернути зміст слову «гуманізм»?») Адже що може бути «розумніше» висловку, що мислитель, котрий заперечує цінності, повинен обов'язково оголосити все нікчемним?» [28, с. 64]. Але, як слушно запитував філософ, «...чи знімає ця потреба відповідальність із думки за продумування того, що принаймні залишається ділом думки і, як буття, забезпеченням та істиною всього сущого? Чи сміє думка хоча б у найменшому ухилитися від осмислювання буття, після того як воно приховано існувало в довгому забутті, і водночас у нинішній момент світу дається взнаки потрясіння всього сущого?» [28, с. 67].

Як зауважив Е. Гуссерль, «до самого сенсу людської спільноти і людини, яка навіть як окрема людина несе в собі сенс члена деякої спільноти..., входить деяке взаємне буття одного для одного, яке призводить до об'єктивації та вирівнювання мого існування й існування всіх інших; таким чином, Я, подібно до всякого іншого, існую як людина серед інших людей» [18, с. 248].

Втім, як справедливо вказував Л. Губерський, «насправді всі людські пристрасті, «позитивні» і «негативні», слід розуміти не інакше як спробу подолати власне банальне існування у часі та перейти у вимір трансцендентного буття. Зміна особистості можлива лише в тому випадку, коли людині вдається «звернутися» до нових способів осмислення життя: якщо вона при цьому мобілізує всі свої життєво важливі прагнення та пристрасті і, тим самим, пізнає більш гострі форми вітальності та інтеграції, ніж ті, що були притаманні їй раніше» [22, с. 81–82]. Н. Хамітов небезпідставно зазначає, що людяність – це «риса характеру особистості, що означає діяльне співпереживання відносно істот свого та інших видів» [25]. Аналіз філософських підходів до проблеми також показує, що змістовно поняття «людяність» – поняття глибинне і постає важливою цінністю.

Тому звернемось до рефлексій у площині ціннісно-комунікативній, притаманній представникам гуманістично орієнтованої філософії та соціальної психології. На думку Е. Фромма, «хоча екзистенційні потреби однакові у всіх людей, індивіди й групи відрізняються лишень щодо переважаючих пристрастей. Наприклад, людина спонукається любов'ю або пристрастю до руйнування, але в будь-якому випадку вона задовольняє одну зі своїх екзистенційних потреб – потребу у «впливі» на будь-кого. А що візьме гору в людині – любов або спрага руйнування – значною мірою залежить від соціальних умов; ці умови впливають на біологічно задану екзистенційну ситуацію і потреби, що виникають у зв'язку із цим (а не на безмежно змінну і важко вловиму психіку, як вважають представники теорії середовища)» [24, с. 35].

Отже, звернення до класичної філософії з її тезою про те, що «людина є те, що вона є, лише при умові включеності в зв'язок з іншими людьми і завдячуючи цьому зв'язку, адже у формі своєрідного філософського «передчуття» такий висновок існував у філософській традиції задовго до конституювання філософії в статусі наукової, дозволяє доповнити означення людськості в людині ще й іманентним чуттям гідності, честі, діяльністю совісті, загалом реалізацією моральності як практичного втілення моралі [13], а також постійною активністю права як внутрішньої необхідності та внутрішньої межі, яку людина не може переступити [27, с. 64].

Сьогодні, у час війни, коли, за словами Е. Фромма, людина опинилася у стані гостро вираженої «екзистенційної дихотомії», «...людині потрібно підтримувати відносини з іншими людьми, знайти єдність із ними, щоб залишитися в здоровому глузді. Ця потреба бути разом з іншими є найсильнішою пристрастю, сильнішою, ніж секс, а часто навіть сильнішою, ніж бажання жити...» [24, с. 347], а «...фізична самотність також стає нестерпною лише в тому випадку, якщо вона тягне за собою і самотність моральну» [24, с. 52].

Із релігійного погляду варто акцентувати увагу на тому, що людськість – це ще й присутність і реалізація особливого Божого задуму в людині.

Здоровий глузд тлумачить війну, як прояв відкрито ворожого, безальтернативно-насилницького підходу до вирішення спірних ситуацій, що історично має метою примусове упокорення чиеїсь політичної, релігійної, світоглядної, культурної тощо волі, загалом – прояв непримиримого і необмежуваного в засобах заперечення «інакшості». Адже формально можна вести мову і про гуманність в діях агресора. Скажімо, про дотримання ним норм міжнародних угод щодо застосування тих чи інших видів зброї, або правил гуманного ставлення до цивільних чи військовополонених.

Звернення до новітніх доктрин реагування на мілітарні виклики сучасності, зокрема, у викладі Ніколаса Хоутона [26], дозволяє констатувати, що «онтологія сучасної війни визначається специфічним ставленням до реальності, істотно відмінним від традиційної парадигми війни. Раніше в історичному вимірі головною метою війн та військових операцій було досягнення цілі через фізичну активність (руйнування, географічні захоплення тощо). Фізичні військові дії та їхні результати впливали на когнітивну сферу, тобто на сферу розуміння та сприйняття реальності. Нині ж навпаки – війна як фізичне насильство підпорядкована меті вплинути на думки та сприйняття людини, на її поведінку [5].

У ґрунтовному монографічному дослідженні Б. Парахонського і Г. Яворської «Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл» тези вище згаданої доктрини систематизуються наступним чином: у сучасних війнах відбувається зміщення центру тяжіння з фізичного силового складника, який переважає у традиційних війнах, на ментальний та інформацій-

ний; сучасна війна – це війна у мізках і за мізки; це війна за когнітивний та комунікативний контроль, за владу над свідомістю людей, їхніми емоціями, мисленням, розумом і, відповідно, над їхньою поведінкою; це боротьба за домінування певних уявлень про світ та події в соціальному й індивідуальному довіллі і одночасне руйнування протилежних, «ворожих» опіній та думок [13, с. 20].

У контексті нашої роботи зазначимо і важливість розгляду в даному дослідженні антонімії семантичної структури позначень миру (в межах антонімічного протиставлення з війною), що складається із заперечення ознак, властивих війні, і констатація того факту, що на рівні понять або концептів, асиметрія війни і миру набуває іншого вигляду. Коли війна постає як цивілізаційний концепт, або ключове слово стану певної культури, то уявлення про мир укладаються переважно в аксіом-логічний концепт, який відсилає до уявлень про позитивні цінності, до сфери бажаного, а не дійсного, і водночас – до уявлень про те, «як має бути», тобто до сфери норм, приписів і закликів. Саме тому до-слідники вказують, що для визначення сутнісних ознак людяності в умовах війни потрібно враховувати два модуси її існування: 1) війна як феномен фізичної реальності; 2) війна як дискурсивний конструкт.

Тому, констатуючи, що співвідношення між двома модусами може бути описане, зокрема, за допомогою сучасних когнітивно-семантичних та комунікативних підходів, які дозволяють поставити питання про характер зв'язку між дискурсивними практиками й наративами війни, наразі можемо виснувати, що онтологічним ґрунтом «людяності» є стан миру як відмови від ворожого ставлення до Інших. Спираючись на бачення Е. Фромма, що «життя серед людей за відсутності почуття спільності, духовної спорідненості змушує людину відчувати повну ізоляцію, переживати складні психічні стани», дослідники цілком слушно стверджують, що «людяність постає як особливо важлива цінність і нагальна потреба, а також демаркація і верифікація справжності людини» [9, с. 34].

Водночас Є. Мулярчук цілком слушно констатує, що «у самій феноменології ми знаходимо спосіб розуміти буття людини через спільність її світу з іншими. Феноменологія, як рух мислення, що прагне віднайти очевидності людського досвіду, підстави для аподиктичного, чи принаймні гіпотетичного, знання, виявляє людський світ як необхідний вимір досвіду та пізнання». І саме тому «важливо не просто усвідомлювати цінність людини, любити її і співпереживати (що впливає з розуміння людяності), а бути конкретно діяльним в конкретних умовах, тут і зараз (з позиції людськості): допомогти, підтримати, пожертвувати, не переступити внутрішній поріг моральності, духовної гідності, права тощо. І сьогодні ми бачимо численні прояви людськості у захисті інших від ворога на передовій воєнних дій, у діяльності волонтерських центрів, у жертвній праці медиків у надскладних умовах війни, у звичайних людських ситуаціях, коли, живучи під щоденними обстрілами,

люди знаходять у собі сили волонтерити та донатити на ЗСУ, підтримувати інших [3; 4; 10, с. 29–62; 21].

Діяльний, у новітній термінології «комунікативний» бік концепту людяності неодноразово зауважував С. Кримський, зокрема, посилаючись на лист Сенеки до Луцилія, в якому великий давньоримський філософ дає свою відповідь на запитання про сенс життя: «Зроби добро якнайбільшій кількості людей. Якщо не зумієш якнайбільшій кількості – то якійсь його частині. Якщо не можна зробити цього – послужи комусь одному з ближніх. Якщо не зумієш послужити ближньому – послужи самому собі». Прикметно, що, на думку С. Кримського, створення своєї особистості може бути найбільшим і найважливішим явищем сучасності, «...як творення суб'єкта, відповідального перед собою за близькість до інших людей або навіть до однієї людини» [17]. Однак, як зазначав С. Кримський у цитованій вище публіцистичній праці, «з усіх прав людини найважливішим є право бути Іншим», бо «розумне має межі; безмежною є тільки глупота» [17]. Бути людиною, на думку Мирослава Поповича, «це зовсім не абстрактно-метафізична проблема, а радше практична – моральнісна і навіть правова, оскільки права і свободи людини, які впливають із визначення її природи, закріплені юридичними актами ООН, обов'язковими для всіх держав – її членів» [14, с. 15].

Загально визнано, що війна спрощує стосунки людей, прибирає умовності та скидає маски з облич. Люди стають більш відвертими. Разом із тим, війна немов виводить на поверхню зазвичай приховану мотивацію. Така трансценденція є не завжди позитивною, прогресивною, з використанням розуму та моральнісних регуляторів. В умовах війни ми бачимо численні приклади озвірілості й оскаженілості ворогів, прояви наджорстокості у відношенні до собі подібних [5].

Тому, як констатують дослідники, норми і правила війни, прописані у численних міжнародних нормативно-правових актах, є недовірними, а на-гора виходить ота нелюдська сутність людини-ворога, який міг не заподіяти тут і зараз крайнього зла конкретній людині в конкретній ситуації (про що свідчать численні приклади наджорстокості на окупованих російськими військовими територіях: Буча, Ірпінь, Гостомель, Маріуполь, Херсон та ін.) [9, с. 54].

Як бачимо з вищевикладеного, філософські рефлексії проблеми людяності у складних, конфліктних умовах, зокрема у збройних протистояннях спільнот дають всі підстави визначити її як прояв загальнолюдської солідарності, що ґрунтується на базових цінностях. Культура людяності виникає як засіб вирішення суперечностей шляхом створення механізмів розв'язання внутрішніх конфліктів через узгодження принципів безпеки групи і прав окремої людини [11, с. 112–113]. Отже, людяність у практичній площині можна і слід трактувати, як діяльне поєднання зазначених принципів безпеки групи і прав окремої людини. Дія першого принципу потребує обмеження свободи членів групи, включення їх у систему владних відносин, тоді як принцип індиві-

дуалізму апелює до загальнолюдських цінностей і забезпечення свободи. Зростання активності людини у соціальному середовищі пов'язано із розвитком можливостей та засобів спілкування. Коли нормативні системи комунікації не спрацьовують, залишається рівень відносин, зумовлений загальнолюдською ідентичністю – важливим стає сам процес спілкування. А відтак у сучасному світі актуальною проблемою людяності стає світоглядна толерантність як повага до своєрідності внутрішнього світу співрозмовника – партнера чи опонента. Саме це дає змогу запобігати злочинам проти людяності на шляху створення консенсусу, що надзвичайно важливо на початку 21 ст. [26].

Як справедливо зазначає Є Мулярчук у роботі «Життєсвіт людяності: повсякденність та час війни», «людяність є тим способом існування, яким утримується спів-буття і який саме виявляється у спів-бутті. Через свою кінченість ми не маємо повноти знання щодо власного буття. Але існування інших являє неспростовну цінність буття поза нашими межами. Поклик від іншого і голос совісті, який ми чуємо в собі, спонукає відповідати за наше людське буття. Ця відповідальність не скасовується, і не існує виправдання, щоб її уникнути» [12]. Безперечно, мудро звучать слова В. Франкла: «Людська свобода – це не всемогутність. І людська мудрість – це також не всезнання. Людина ніколи не знає, чи істинний той сенс, який вона прийняла для себе, оскільки «...щоб не суперечити своїй людяності, людина має безумовно підкорятися власній совісті, хоч вона й усвідомлює можливість помилки» [11, с. 296].

Власне, тому, на думку більшості дослідників, міра практичної всезагальності історії (гуманізму, творчості, істинної культури, свободи) цілком і повністю визначається тим, наскільки практично всезагальним став процес перетворення наукової філософії, всього комплексу наукового людино- та суспільствознавства в програму та технологію щоденного (буденного) життєбуття соціуму, людей та людини. Лише такий стан речей буде знаменувати собою момент остаточної «добудови доверху» єдиної загальнолюдської науки і тим самим – перетворення її в безпосередню продуктивну силу суспільства (і кожної людини, як безпосереднього суб'єкта і носія її) [12].

Водночас, мусимо мати на увазі, що діяльність є процесом продукування та репродукування суспільних відносин шляхом переведення природних взаємодій у штучні, соціальні, культурні взаємодії. Згідно концепту розвитку творчих здібностей Новікова, ці відношення в їхньому розвитку є тою суспільністю, яка персоніфікується в особистості та визначає її людяність: «Якщо діяльність – спосіб продукування та репродукування суспільності, то творчість – це спосіб продукування гуманістичної суспільності, спосіб продукування повністю усупільненої, або що є те ж саме: безпосередньо суспільної людини. І – людського (олюдненого) суспільства» [12]. Однак при цьому не слід втрачати з поля зору і увагу Е. Гуссерля, що і «до самого сенсу людської спільноти і людини,

яка навіть як окрема людина несе в собі сенс члена деякої спільноти..., входить деяке взаємне буття одного для одного, яке призводить до об'єктивації та вирівнювання мого існування й існування всіх інших; таким чином, Я, подібно до всякого іншого, існую як людина серед інших людей» [7, с. 248].

Висновки і пропозиції. Сучасна трагедія планетарного масштабу в Україні нагадала про те, що ідеологічне протистояння з російським світом – один з головних викликів для майбутнього України, тому процес соціально-філософського осмислення сформованих символічних і ціннісних систем дає змогу науковій спільноті зіграти свою виразну роль в протистоянні актуальним гуманітарним викликам і збереженні основних суспільних цінностей у мінливій динаміці соціального простору [6], задовольняючи інтереси спільноти – носіїв різних соціальних і культурних ідентичностей. Ми солідарні з думкою більшості дослідників, що поки війна триває, наше майбутнє залежить від здобутої у випробуваннях соціальної зрілості – особистісної та суспільної. Лише разом можливо зберегти простір людського життя [3] і для кожного свою людяність [10, с. 57]. Підсумовуючи вище викладене, і опираючись на ґрунтовний аналіз феномену людяності, здійснений в роботі Євгена Мулярчука «Життєсвіт людяності: повсякденність та час війни» [10, с. 29–62], спробуємо окреслити актуальне поле соціально-філософського розгляду категорії «людяність» для наступних досліджень:

- «людяність» за визначенням належить до тих понять, без яких суспільне буття неможливе. Основні характеристики людяності є буттєвою основою суспільної моралі та особистісної моральності;

- в науковому, зокрема – соціально-філософському дискурсі, «людяність» слід розглядати як цілісну характеристику особистості й спільнот у їхніх суспільних практиках;

- «людяність», як характеристика взаємин у спільноті є соціально-психологічним чинником, що формується в атмосфері спілкування в спільноті на засадах доброзичливості, самоповаги особистості та поваги її членів до гідності інших;

- «людяність» як належний рівень суспільних взаємин є очікуваною характеристикою суспільних взаємин у демократичній спільноті;

- ситуації відсутності вияву моральних чеснот у окремих членів спільноти свідчить про нереалізовану людяність цих особистостей та значимі суспільні прорахунки в їхній соціалізації;

- «людяність» як інтенція зберігає для потенційного спів-буття навіть тих членів спільноти, які знехтували суспільними нормами, і навіть втратили свою людську гідність, надаючи їм час осмислити вчинок, збагнути своє становище і змінитися;

- «людяність» – базова якість особистого буття людини, до якої неможливо примусити, але яку потрібно повсякчасно формувати, подаючи як особистісні приклади, так і приклади на всіх рівнях соціальної взаємодії.

1. Арендт Х. Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі. К.: Дух і Літера, 2013. 367 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
3. Грабовська І.М. Громадянське суспільство як один з вирішальних факторів консолідації українства постколониального періоду. *Грані. Науково-теоретичний альманах*. Т.20. №2 (142). 2017. С. 87–91.
4. Грабовська І. Взаємозв'язок між Магдебурзьким правом та громадянським суспільством: українські реалії. *Збірник наукових матеріялау «Ад Магдзбургскага права да сучаснага самакіравання»*. Магілеў, 2017. С. 121–124.
5. Грабовська І.М. Звірства російської армії в Україні у світлі ідеї протиприродного відбору в історії росії. *Матеріали СХІІІ Міжнародної інтернет — конференції «Розвиток науки та техніки під час воєнного стану», 28 листопада 2022 р., м. ерсон*. С. 44–49.
6. Грабовська І., Грабовський С. Хвилі глобалізації, деколонізація та геополітична суб'єктність. *Українознавство*. 2023. №1. С. 212–225.
7. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=59921
8. Киселиць С.В. Гуманізм як вистраждана мудрість покоління. *VIRTUS*. № 3. 2015. С.14–17.
9. Морська Н. Людськість як цінність і демаркація людини в умовах війни. URL: <http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25693/1/Morska.pdf>
10. Мулярчук Є.І. Життєсвіт людяності: повсякденність та час війни. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2016. Вип. 7–8. С. 29–62. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001000614>
11. Новіков Б.В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму: Монографія. 2-ге вид., переробл. та доповн. К.: НТУУ «КПІ», 2006. 308 с. URL: <http://www.proza.ru/2011/03/13/593>.
12. Отрешко Н. Ліберальні цінності під час війни. *Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія*: за ред. член-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеева. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
13. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. *Монографія*: за ред. Б. О. Парахонського, Г. М. Яворської. К.: НІСД, 2019. 560 с.
14. Попович М. Бути людиною. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2011. 223 с.
15. Равлюк А.В. Екзистенціалізм як вимір Гуманізму. *Гуманізм та антигуманізм у подоланні конфліктів сучасності: Матеріали ХVІІІ всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів «Дні Науки» (22-23 квітня 2015 року, м. Київ) / Укладачі: Мельниченко А.А., Виселко І.В., Пряміцин В.Ю., Комова Д.Ю. / К.: НТУУ*

- «КПІ», 2015. 190 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
16. Сафонік Л. Буттєвість сенсу людського життя. *Монографія*: за заг.ред. Л. Сафорник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 350 с.
  17. Сергій Кримський. З усіх прав людини найважливішим є право бути Іншим. URL: <https://day.kyiv.ua/article/panorama-dnya/serhiy-krumskyy-z-usikh-prav-lyudyny-nayvazhlyvishym-ye-pravo-buty-inshym>
  18. Словник синонімів української мови. URL: <https://slovnuk.me/dict/synonyms/%D0%>
  19. Словник української мови у 20 томах. URL: <https://slovnuk.me/dict/newsum/%D0%BB%D1%>
  20. Соціальна філософія. *Історія, теорія, методологія: Підручн. для вищ. навч. закл.* / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, М. І. Михальченко. Вид. 4-те, випр. та доп. К.: Юрінком Інтер, 2016. 552 с.
  21. Товмаш Дмитро, Грабовська Ірина, Кагамлик Світлана. Волонтерство жіноцтва як ефективна складова боротьби з російським агресором (соціофілософський та філософсько-світоглядний аналіз). *Українознавчий альманах*, №32, 2023. С. 43–50. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/index>
  22. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. К.: Знання, 2009. URL: <https://studfile.net/preview/5115618/page:5/>
  23. Філософський енциклопедичний словник. Ред. колегія: Шинкарук В.В., Бистрицький Є.К. та ін. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ, «Абрис», 2002. 744 с.
  24. Фромм Е. Мати чи бути? URL: https://hromadalib.wordpress.com/wpcontent/uploads/2015/12/fromm_2010_have.pdf
  25. Хамітов. Н. В. Людяність. Енциклопедія Сучасної України / ред. І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. Т. 18. URL: <https://esu.com.ua/article-59921>
  26. Цюрупа М., Вишневецький О., Андрущенко О., Гавріна В. Науковий дискурс сучасної війни: військовознавство (полемологія) у системі сучасної освіти України. *Українознавчий альманах*. Вип. 33. 2023. С. 93–101.
  27. Building a British military fit for future challenges rather than past conflicts. Speech by General Sir Nicholas Houghton, Chief of the Defence Staff. (2015, 16 September). URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/building-a-british-military-fit-for-future-challengesrather-than-past-conflicts>
  28. Heidegger Martin. "Letter on 'Humanism'". *Psychology & Society*, no. 2, Dec. 2023, 51–74 pp. URL: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.051>
- References**
1. Arendt Kh. (2013). *Banal'nist' zla. Sud nad Ajkmanom v Yerusalymy* [The Banality of Evil. The Trial of Eichmann in Jerusalem] K.: Dukh i Litera. 367 p. (in Ukrainian).
  2. *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koj movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / Uklad. i hol.reda.V.T.Busel. (2001). K. Irpin': VTF «Perun». 1440 p. (in Ukrainian).
  3. Hrabovska I.M. (2017). *Hromadianske suspilstvo yak odyn z vyrishalnykh faktoriv konsolidatsii ukrainstva postkolonialnoho periodu* [Civil society as one of the decisive factors of the consolidation of Ukrainianness in the post-colonial period]. *Hrani. Naukovo-teoretychnyi almanakh*. Т. 20. №2 (142). Pp. 87–91. (in Ukrainian).
  4. Hrabovska I. (2017). *Vzaiemozviazok mizh Mahdeburzkym pravom ta hromadianskym suspilstvom: ukrainski realii* [The relationship between Magdeburg law and civil society: Ukrainian realities]. *Zbornik navukovykh materialy «Ad Mahdeburhskaha prava da suchasna samakiravannia»*. Mahilej. Pp. 121–124. (in Ukrainian).
  5. Hrabovska I.M. (2022). *Zvirstva rosijskoj armii v Ukraini u svitli idei protypryrodnogo vidboru v istorii rosii* [Atrocities of the Russian army in Ukraine in the light of the idea of unnatural selection in the history of Russia]. *Materialy CXIII Mizhnarodnoi internet — konferentsii «Rozvytok nauky ta tekhniky pid chas voiennoho stanu»*, 28 lystopada 2022 r., m. Kherson. Pp. 44–49. (in Ukrainian).
  6. Hrabovska I., Hrabovskyi S. (2023). *Khvyli hlobalizatsii, dekolonizatsiia ta heopolitychna subiektivnist* [Waves of globalization, decolonization and geopolitical subjectivity]. *Ukrainoznavstvo*. №1. Pp. 212–225. (in Ukrainian).
  7. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=59921 (in Ukrainian).
  8. Kyselytsia S.V. (2015). *Humanizm iak vystrazhdana mudrist' pokolin'* [Humanism as revealed wisdom of generations]. *VIRTUS*. №3. Pp. 14–17. (in Ukrainian).
  9. Mors'ka N. *Liuds'kist' iak tsinnist' i demarkatsiia liudyny v umovakh vijny* [Humanity as a value and demarcation of a person in the conditions of war]. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25693/1/Morska.pdf> (in Ukrainian).
  10. Muliarchuk Ye.I. (2016). *Zhyttiesvit liudianosti: povsiakdennist' ta chas vijny* [Life of humanity: everyday life and wartime. *Mul'tyversum. Filosofs'kyj al'manakh*. Vyp. 7–8. Pp. 29–62]. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001000614> (in Ukrainian).
  11. Novikov B.V. (2006). *Tvorchist' iak sposib zdzijsnenia humanizmu: Monohrafiia* [Creativity as a way of realizing humanism: Monograph.]. 2-he vyd., pererobl. ta dopovn. K.: NTUU "KPI". 308 p. URL: <http://www.proza.ru/2011/03/13/593> (in Ukrainian).

12. Otreshko N. (2022). *Liberal'ni tsinnosti pid chas vijny* [Liberal values during the war] / *Ukrains'ke suspil'stvo v umovakh vijny. 2022: Kolektyvna monohrafiia: za red. chlen.-kor.* NAN Ukrainy, d. filos. n. Ye. Holovakhy, d. sots. n. S. Makeieva. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. 410 p. (in Ukrainian).
13. Parakhons'kyj B. O., Yavors'ka H. M. (2019). *Ontolohiia vijny i myru: bezpeka, stratehiia, smys* [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning]. *Monohrafiia: za red. B. O. Parakhons'koho, H. M. Yavors'koi.* K.: NIS. 560 p. (in Ukrainian).
14. Popovych M. (2011). *Buty liudynoiu* [To be a person]. K.: Vyd.dim «Kyievo-Mohylians'ka akademiia». 223 p. (in Ukrainian).
15. Ravliuk A.V. (2015). *Ekzeystentsializm iak vymir Humanizmu* [Existentialism as a dimension of Humanism] / *Humanizm ta antyhumanizm u podolanni konfliktiv suchasnosti: Materialy KhVIII vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv ta aspirantiv «Dni Nauky» (22-23 kvitnia 2015 roku, m. Kyiv)* / Ukladachi: Mel'nychenko A.A., Vyselko I.V., Priamitsyn V.Yu., Komova D.Yu. K.: NTUU «KPI». 190 p. (in Ukrainian).
16. Safonik L. (2016). *Buttievist' sensu liuds'koho zhyttia* [The essentiality of the meaning of human life. Monograph: under general editorship]. *Monohrafiia: za zah.red. L. Safonik.* L'viv : LNU imeni Ivana Franka. 350 p. (in Ukrainian).
17. Serhij Kryms'kyj. *Z usikh prav liudyny najvazhlyvishym ie pravo buty Inshym* [Of all human rights, the most important is the right to be Other]. URL: <https://day.kyiv.ua/article/panorama-dnya/serhiy-krymskyj-z-usikh-prav-lyudyny-nayvazhlyvishym-ye-pravo-but-y-inshym> (in Ukrainian).
18. *Slovnnyk synonimiv ukrains'koi movy* [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. URL: <https://slovnnyk.me/dict/synonyms/%D0%> (in Ukrainian).
19. *Slovnnyk ukrains'koi movy u 20 tomakh* [Dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes]. (in Ukrainian).
20. *Sotsial'na filosofiia* [Social philosophy]. *Istoriia, teoriia, metodolohiia: Pidruchn. dlia vysch. navch. zakl.* / V.P. Andruschenko, L.V. Hubers'kyj, M.I. Mykhal'chenko. (2016). Vyd. 4-te, vypr. ta dop. K. : Yurinkom Inter. 552 p. (in Ukrainian).
21. Tovmash Dmytro, Hrabovska Iryna, Kahamlyk Svitlana. (2023). *Volonterstvo zhinotstva yak efektyvna skladova borotby z rosiiskym ahresorom (sotsiofilosofskyi ta filosofsko-svitohliadnyi analiz)* [Women's volunteering as an effective component of the fight against the Russian aggressor (socio-philosophical and philosophical-worldview analysis)]. *Ukrainoznavchyi almanac.* №32. Pp. 43–50.
22. *Filosofiia: khrestomatiia (vid vytokiv do s'ohodennia): navch. posib.* [Philosophy: textbook (from the origins to the present): education. Manual] / za red. akad. NAN Ukrainy L.V. Hubers'koho. (2009). K.: Znannia. URL: <https://studfile.net/preview/5115618/page:5/> (in Ukrainian).
23. *Filosofs'kyj entsyklopedychnyj slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Red. kolehiia: Shynkaruk V.V., Bystryts'kyj Ye.K. ta in. (2002). Instytut filosofii im. H.S. Skovorody NANU, «Abrys». 744 p. (in Ukrainian).
24. Fromm E. *Maty chy buty?* [Fromm E. To have or to be?]. URL: https://hromadalib.wordpress.com/wpcontent/uploads/2015/12/fromm_2010_have.pdf (in Ukrainian).
25. Khamitov. N.V. (2017). *Liudianist'* [Humanity]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* / red. I. Dziuba, A. Zhukovs'kyj, M. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen' NAN Ukrainy, (2017) T. 18. URL: <https://esu.com.ua/article-59921> (in Ukrainian).
26. Tsiurupa M., Vyshnevs'kyj O., Andriuschenko O., Havrina V. (2023). *Naukovyj dyskurs suchasnoi vijny: vijs'kovo-navstvo (polemohiia) u systemi suchasnoi osvity Ukrainy* [Scientific discourse of modern war: military science (polemology) in the system of modern education of Ukraine]. *Ukrainoznavchyi almanakh.* Vyp. 33. Pp. 93–101. (in Ukrainian).
27. Building a British military fit for future challenges rather than past conflicts. Speech by General Sir Nicholas Houghton, Chief of the Defence Staff. (2015, 16 September). URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/building-a-british-military-fit-for-future-challengesrather-than-past-conflicts>
28. Heidegger Martin. (2023). «Letter on “Humanism”». *Psychology & Society*, no. 2, Dec. Pp. 51–74. URL: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.051>.